

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

№ 37 ЧАСТИНА II

ББК 68.68

3-41

"Збірник наукових праць" включено до переліку наукових фахових видань України в галузі "Технічні науки", "Військові науки" – перелік № 1 (додаток до постанови Президії ВАК України від 09.6.1999 р. № 1-05/7);

"Педагогічні науки" – перелік № 4 (додаток до постанови Президії ВАК України від 09.02.2000 р. № 2-02/2);

"Психологічні науки" – перелік № 8 (додаток до постанови Президії ВАК України від 11.4.2001 р. № 5-05/4).

Рекомендовано до друку рішенням ученої ради Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького від 26 травня 2006 року, протокол № 10.

Збірник наукових праць № 37. Частина II. – 3-41 Хмельницький: Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006. – 265 с.

ББК 68.68

© Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006

Редактор С. С. Кондратюк

Коректори: О. В. Коломійчук, В. А. Шликова

Комп'ютерна верстка С. І. Мороз

Здано до набору 04.7.2006. Підписано до друку 31.10.2006.

Формат 60x84/8. Гарнітура Arial. Тираж 100 прим.

Ум. друк. арк. 30,8. Обл.-вид. арк. 40,5.

Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького

Свідоцтво про реєстрацію від 24.11.2000 р.

Серія ХЦ № 014. Зам. № 193

Редакційна колегія:

головний редактор – кандидат педагогічних наук, професор Балашов В. О.;

заступник головного редактора – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Торічний О. В.;

відповідальний секретар – Блажкун Ю. В.;

члени редакційної колегії:

військові науки – доктор військових наук, професор Олексієнко Б. М.; доктор військових наук, професор Серватюк В. М.; доктор військових наук, професор Городнов В. П.; доктор військових наук, професор Косевцов В. О.; доктор військових наук, професор Телелим В. М.; кандидат військових наук, доцент Мисик А. Б.;

технічні науки – доктор технічних наук, професор Шинкарук О. М.; доктор технічних наук, професор Боровик О. В.; доктор технічних наук, професор Ковтун В. В.; доктор технічних наук, професор Ройзман В. П.; доктор технічних наук, професор Каплун В. Г.; доктор технічних наук, професор Сілін Р. І.;

педагогічні науки – доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.; доктор педагогічних наук, професор Гушулей Й. М.; доктор педагогічних наук, професор Іщенко Д. В.; доктор педагогічних наук, професор Руснак І. С.; доктор педагогічних наук, доцент Галімов А. В.; кандидат педагогічних наук, доцент Сердюк Ю. І.;

психологічні науки – доктор психологічних наук, професор Потапчук Є. М.; доктор психологічних наук, професор Томчук М. І.; доктор психологічних наук, професор Сафін О. Д.; доктор психологічних наук, професор Фурман А. В.; доктор психологічних наук, професор Яценко Т. С.; кандидат психологічних наук, Журавльов В. В.

З ДОСВІДУ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ У КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

І. П. Радомський

Київський національний університет внутрішніх справ

Результати багатьох наукових досліджень і повсякденна практика переконливо свідчать, що від культури професійного спілкування значною мірою залежить ефективність виконання службових завдань офіцером МВС, його вплив на підлеглих та колектив у цілому. У зв'язку з цим постає питання про необхідність цілеспрямованого формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів МВС у процесі їхньої професійної підготовки. У дослідженні ми розглянемо основні психолого-педагогічні характеристики тренінгу, спрямованого на формування культури професійного спілкування у майбутніх офіцерів МВС (далі – тренінг ФКПС), виділимо суб'єктивні й об'єктивні фактори, що детермінують позитивну інтеграцію при навчанні в тренінговій групі ФКПС.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що наприкінці минулого століття намітилось два основних напрями вдосконалення процесу підготовки майбутніх спеціалістів щодо професійного спілкування: I – орієнтований на розвиток особистісних якостей, II – орієнтований на розвиток умінь і навичок професійного спілкування.

Зазначимо, що більшість підходів ґрунтувались на використанні активних методів (ігри, вправи, вирішення професійних завдань) і були більше орієнтовані на підвищення професійної психолого-педагогічної компетентності, ніж на розвиток та психокорекцію особистісних якостей спеціаліста, які будуть необхідні для його успішної діяльності.

Лише в кінці 90-х років минулого століття зусилля дослідників були спрямовані на розробку системи тренінгових вправ, які передбачають розвиток особистості спеціаліста, його психофізичних можливостей, комунікативного потенціалу (А. Н. Леонтьєв, А. С. Золотникова, Л. А. Петровська, В. А. Кан-Калик та ін.).

До останнього часу залишалась без належної уваги психокорекція особистісних якостей спеціаліста, від яких залежить ефективне використання ним комунікативного потенціалу при виконанні службових обов'язків.

На наш погляд, успішне формування культури професійного спілкування у майбутніх офіцерів МВС можливе на основі особистісного підходу, у контексті

якого спілкування розглядається як єдність двох взаємопов'язаних рівнів: зовнішнього – інструментального та внутрішнього – мотиваційно-ціннісного [2; 9; 11]. З цих позицій культуру професійного спілкування офіцера МВС розглядають як детермінований професійно-ціннісними орієнтаціями комплекс соціально-перцептивних, комунікативних та інтерактивних способів і прийомів професійного спілкування. Виходячи з цього, під час формування культури професійного спілкування у майбутніх офіцерів МВС значна увага має приділятися не лише розвитку способів і прийомів професійного спілкування, але й корекції ціннісних орієнтацій та комунікативних настановок.

Становлення культури професійного спілкування майбутнього офіцера МВС значною мірою залежить від структури його ціннісних орієнтацій. В. Сластьонін, І. Ісаєв, О. Міщенко, Т. Чмут визначають мотиваційно-ціннісне ставлення до професійної діяльності як центральна ланка в системі структур, що утворюють професійну готовність [8; 12]. Формування знань, умінь, навичок розглядається даними авторами як похідне від рівня розвитку ціннісних орієнтацій особистості, які визначають її потребу в оволодінні професійною майстерністю. Отже, важливою умовою формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів є стимулювання їх прагнення до самовдосконалення комунікативних якостей. Досягти цього можна шляхом посилення практичної спрямованості навчального процесу, наближення навчальних завдань, які пропонуються курсантам, до умов їх майбутньої службової діяльності. Тільки таким чином можливо створити у майбутніх офіцерів МВС внутрішню мотивацію до формування культури професійного спілкування. Усвідомлення курсантами важливого значення культури спілкування для майбутньої професії надає особистісного смислу навчальній діяльності, спонукає до самовдосконалення комунікативних якостей.

Ми відмічаємо, що важливою педагогічною умовою формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів МВС є розробка комплексу професійно орієнтованих ситуативних завдань, які б сприяли розвитку умінь професійного спілкування.

Пошук і розробка активних методів навчання характерні для всієї сучасної педагогіки, психології та суміжних з ними дисциплін. Психолого-педагогічні дослідження свідчать, що сприятливі умови для формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів МВС забезпечуються в контексті групової форми навчання, яка отримала назву соціально-психологічного тренінгу (СПТ) [2; 4; 5; 10]. Результати досліджень у цій галузі показують, що навчання в тренінгових групах сприяє зміні життєвої позиції, ціннісних орієнтацій, настанов, розвитку емпатії, само-свідомості, підвищенню соціально-психологічної компетентності. Усі ці якості однаковою мірою важливі в професійній діяльності офіцера МВС.

Основна мета соціально-психологічного тренінгу – підвищення компетентності та культури в професійному спілкуванні – може бути конкретизована в контексті різноманітних ситуативних завдань. Вони мають бути пов'язані з набуттям знань, формуванням умінь, навичок, перцептивних здібностей, розвитком настанов, що визначають стиль поведінки при спілкуванні, корекцією і розвитком системи відношень особистості [6].

Дослідно-експериментальна робота із реалізації педагогічних умов та технології формування у курсантів вищих навчальних закладів МВС України культури професійного спілкування здійснювалась нами поетапно.

На першому етапі визначалась та уточнювалась гіпотеза експериментального дослідження на основі аналізу фактичного стану культури професійного спілкування у курсантів. Виявлялись суперечності та фактори, що знижують або підвищують ефективність цього процесу, розроблявся інструментарій експериментального дослідження, проводилось пілотне дослідження, визначались і уточнювались критерії та показники рівнів сформованості у курсантів культури професійного спілкування.

На цьому етапі ми вивчили й узагальнили думки 517 курсантів, 39 офіцерів курсантських підрозділів і викладацького складу двох навчальних закладів МВС України (Навчально-наукового інституту КНУВС та Військового інституту внутрішніх військ МВС України). Проаналізовано й узагальнено пропозиції та рекомендації у відзивах на молодих офіцерів-випускників Навчально-наукового інституту КНУВС.

Проводився також відбір об'єктів дослідження, формувався склад контрольної та експериментальної груп. Процес відбору здійснювався з використанням вибіркового методу, заснованого, по-перше, на взаємозв'язку характеристик та ознак досліджуваних об'єктів, по-друге, на правомірності висновків про ціле на основі його частини за умови, що за своєю мікροструктурою частина є мікромоделлю цілого.

Експериментальна перевірка ефективності методики тривала протягом двох років на базі факультету внутрішніх військ Навчально-наукового інституту КНУВС. Для проведення формуючого експерименту були відібрані дві експериментальні групи загальною чисельністю 48 курсантів і дві контрольні групи – 53

курсанти. Експериментальна робота здійснювалась у процесі вивчення спецкурсу "Культура професійного спілкування офіцера МВС" під час проходження курсантами навчальної практики та військового стажування. Також ми в експериментальних групах практикували проведення різноманітних заходів (КВК, групові й індивідуальні консультації та інші), спрямованих на розвиток комунікативних якостей курсантів.

Після визначення складу обох груп за допомогою різних методів (спостереження, бесіда, опитування, вивчення документів, узагальнення незалежних характеристик, аналіз результатів діяльності) здійснювалось вивчення курсантів експериментальної та контрольної груп.

Умови, які ми визначили, були покладені в основу розробленої нами методики тренінгу формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів МВС, що включає комплекс форм, методів і прийомів, спрямованих на розвиток і корекцію компонентів культури професійного спілкування офіцера МВС. Також ми використовували основні положення педагогічної системи А. С. Макаренка та методу активного соціально-психологічного навчання Т. С. Яценко.

При організації дослідно-експериментального дослідження ми виходили з того, що формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів МВС неможливе без систематичної, цілеспрямованої підготовки в межах відповідного спецкурсу. Ураховуючи складність цього завдання, не можливо реалізувати його через традиційні дисципліни, які лише частково розглядають окремі аспекти культури професійного спілкування офіцера МВС. У зв'язку з цим ми розробили експериментальну навчальну програму спецкурсу "Культура професійного спілкування офіцера МВС", у ході якого проводили тренінг ФКПС. Розглянемо основні психолого-педагогічні характеристики цього тренінгу.

Проведення тренінгу ФКПС передбачає цілісність виховного процесу. А. С. Макаренко писав, що людина не виховується по частинах, вона створюється синтетично під впливом всіх взаємодій, яким вона піддається [7].

Робота в тренінговій групі ФКПС, на відміну від традиційних форм навчання, спрямовується не стільки на збагачення раціональними (логічними) знаннями, скільки на включення рефлексії, яка пов'язана з процесом самопізнання. Це і визначає виховний ефект тренінгової групи ФКПС.

Те ж саме стосується і формування у майбутніх офіцерів комунікативних умінь і навичок, які є необхідними складовими їх професійної майстерності.

У ході проведення групового навчання ми йшли шляхом комплексного використання методичних прийомів, а саме: спонтанної дискусії, елементів психодрами, вправ на ефективність невербальних взаємодій, а також структурування групового процесу керівником у неформальній формі.

О. О. Бодальов вважає важливим багаторівневу перевірку психодіагностичних гіпотез. Він зазначає, що в сучасній практиці виховання і в теорії педагогі-

ки обмежуються лише фіксуванням ступеня сформованості у людини знань, навичок, не розглядаючи характер ефекту виховання на рівні більш глибоких особистісних утворень, наприклад, переконань, стійких відносин та способів поведінки і діяльності. Разом з тим без вияву реальних змін, що відбуваються в особистісних утвореннях людини, на основі однієї лише фіксації наявності знань, умінь і навичок, якими вона володіє, рівень досягнутого розвитку встановити не можливо [2].

Тренінг ФКПС дозволяє подолати цей недолік завдяки концентрації в ході навчання уваги не тільки на знаннях, навичках і уміннях, але й на більш глибоких особистісних утвореннях – стійких відношеннях та способах поведінки, а також на розкритті їх причин.

Звичайно, у ході проведення тренінгових вправ ми не ставили перед собою за мету вирішити завдання виховання особистості в цілому, але заняття передбачали реалізацію багатьох принципів виховання і своєю методичною організацією були спрямовані на розвиток навичок професійного спілкування.

У процесі розробки методики тренінгових занять ФКПС ми виходили з тези О. О. Бодальова про те, що людина є цілісною і будь-який виховний вплив викликає складний ефект змін у фізичному стані, емоційно-моральній сфері, пізнавальних процесах та інших характеристиках [2].

Методика тренінгу ФКПС також передбачала включення людини в процес навчання, в якому задіяні три сфери: когнітивна, емоційна та поведінкова. Навчання передбачало, що зміни в одній з них викликають зміни в підструктурах.

Відзначимо подібні риси тренінгу ФКПС з прогресивною системою педагогічної взаємодії, запропонованою Ш. А. Амонашвілі.

Перш за все, це встановлення гуманних стосунків у групі. Ш. А. Амонашвілі відзначає, що в атмосфері любові, доброзичливості, довіри, співпереживання, поваги з інтересом легко сприймаються навчально-пізнавальні завдання [1]. Тому в тренінговій групі ФКПС створення такої атмосфери необхідно не тільки для відповідної мотивації навчання, але і для виявлення труднощів при спілкуванні.

Одним із обов'язкових елементів успішного навчання є, на думку Ш. А. Амонашвілі, віра кожного учасника тренінгової групи в свої можливості та перспективи. При розробці методики це положення постійно знаходилося в центрі уваги, хоча його реалізація наштовхувалася на значні труднощі у зв'язку з недовірою деяких членів групи до своїх можливостей самозмінюватися, що, як правило, було пов'язано з недостатньо розвиненою вольовою регуляцією поведінки та стереотипами.

Важливим є такий аспект, як співробітництво. Щоб учасники тренінгу відчували себе не лише об'єктом педагогічної дії, а й самостійними, активними особистостями, ми намагаємось забезпечити його найрізноманітнішими способами.

У тренінговій групі ФКПС дотримання етичних норм, встановлення атмосфери довіри, взаємопова-

ги, взаємопідтримки та психологічної захищеності було однією з важливих функцій тренера. На жаль, деякі офіцери маскують свій егоцентризм (підвищення голосу, крик, лайка, неувага, надмінність, погрози, примус тощо) необхідністю впливу на підлеглих для якісного виконання поставлених службових завдань. Під час навчання в тренінговій групі ФКПС курсанти мають можливість відкоригувати свою особистість з тим, щоб небажані якості в процесі професійного спілкування не виявлялись.

Група ФКПС дозволила не тільки виявити певні неадекватні уявлення образу "Я" суб'єкта, але й дала змогу усвідомити цей образ, що сприяє особистісному розвитку. У процесі цієї роботи учасники навчання переконалися в необхідності проведення виховних заходів з опорою на позитивізм у людині.

Навчання в групі ФКПС являло собою не тільки процедуру дослідження, але й метод, який здатний безпосередньо надати практичну допомогу в формуванні культури професійного спілкування. Тому головною особливістю цього методу є єдність теоретичної та процесуальної сторін.

Головною стратегічною лінією при розробці нами тренінгу ФКПС було максимальне зниження емоційної напруги в групі в процесі навчання. Позитивна інтеграція при навчанні в тренінговій групі ФКПС детермінувалася, з нашої точки зору, тими суб'єктивними й об'єктивними факторами, які діяли в групі.

До об'єктивних факторів можна віднести:

принципи організації занять (добровільна участь, взаємодія "тут і зараз", взаємне прийняття один одного, конфіденційність тощо), зворотна інформація, групова динаміка, поетапність розвитку, психологічна атмосфера (довіри, щирості, підтримки, психічної захищеності, згуртованості), етичні норми стосунків між членами групи та інші;

особливості професійного керівництва тренінговою групою: структурування групового процесу (виділення окремих важливих моментів, підбиття підсумків, надання допомоги, уточнення, інтерпретація, блокування непродуктивних форм поведінки, діагностування, тестування, оцінювання, стимулювання, активне слухання та інше); уміння використовувати на заняттях необхідні методи та прийоми роботи: психодраму, соціодраму, ігрові вправи, психогімнастику, пантоміму та інші; особистісні якості керівника, які мають професійне значення (співпереживання, турбота, почуття гумору, знання самого себе, оптимізм та інші).

До суб'єктивних факторів можна віднести:

фактори, які відігравали важливу роль не тільки при навчанні в тренінгових групах, а й адаптація до життєвих умов – самосвідомість, здивування, переживання значущих (іноді кризових) подій і станів, готовність брати участь у роботі групи, бажання змінюватись, переорієнтація настанов, ідентифікація, модифікація форм поведінки, саморозкриття, оволодіння уміннями та навичками міжособового спілкування та інші;

фактори, які детерміновані груповим процесом у тренінговій групі ФКПС: "розморожування", зняття

окувань, вирішення прихованих внутрішніх конфліктів; розвиток таких якостей, як прийняття, здатність едставляти в групі "ризиковану" інформацію та долати її іншим, виявляти увагу один до одного, підтримку в необхідних випадках та емоційну теплоту колег при збереженні здатності йти на конфронтацію з ними залежно від ситуації.

Без сумніву, значна частина перерахованих нами акторів існує і в процесі стихійного навчання спілкування, тим самим допомагаючи позитивним змінам особистості майбутнього офіцера.

Унаслідок проведення формуючого експерименту підтвердилася ефективність розробленої на основі ґрунтованих педагогічних умов методики формування культури професійного спілкування майбутніх офіцерів МВС. У курсантів відбулися статистично значущі кількісні та якісні зміни в основних структурних компонентах культури професійного спілкування: отиваційно-ціннісному, перцептивному, комунікативному та інтерактивному. Це виявилось в позитивній динаміці загальних рівнів сформованості культури професійного спілкування майбутніх офіцерів МВС. Початкова кількість курсантів експериментальних груп (9,1 %) досягла вищого особистісно-зорієнтованого рівня культури професійного спілкування.

Підсумовуючи сказане, ми відмічаємо, що використання соціально-психологічного тренінгу дає змогу цілеспрямовано формувати культуру професійного спілкування майбутніх офіцерів МВС на основі особистісних процесів розвитку та саморозвитку.

Відзначимо також, що формування культури професійного спілкування офіцерів МВС не обмежується

періодом фахової підготовки у вищому навчальному закладі, вона триває протягом усього часу проходження служби. З урахуванням цього перспективним є дослідження процесу формування у курсантів практичних умінь самодіагностики та самовдосконалення культури професійного спілкування.

Список використаної літератури

1. Амонашвили Ш. А. Воспитательная и образовательная функции оценки учения школьников. – М., 1984. – С. 175.
2. Бодалев А. А. Личность и общение. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
3. Дунець Л. М. Психологія спілкування. – Хмельницький, 2003. – 142 с.
4. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985. – 166 с.
5. Емельянов Ю. Н. Обучение паритетному диалогу. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1991. – 108 с.
6. Захаров В. П., Хрящева Н. Ю. Социально-психологический тренинг. – Л., 1990. – 157 с.
7. Макаренко А. С. Соч.: В 7 т. – Т. 5. – С. 473.
8. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. учебн. завед. / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 512 с.
9. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1989. – 216 с.
10. Петровская Л. А. Теоретические и методологические вопросы социально-психологического тренинга. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 223 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2 т. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 2. – 328 с.
12. Чмут Т. К., Чайка Г. Л. Этика делового спілкування: Навч. посібн. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вікар, 2002. – 223 с.